

Eesti on kümne tuhande **SOO maa**

Soode uurija ja kaitsja
Eerik Leibakuga juttu ajanud
Toomas Kukk

Alustuseks terminoloogiast. Kas räägime „soodest ja rabadest“ või on „soo“ üldmõiste, nagu vist Viktor Masing on kunagi soovitanud kasutada? Paarikümne aastaga ei ole taimeteadlased suutnud tavakeelt muuta. Kas on mõtet sellest jaotusest kinni pidada?

„Sood ja rabad“ kõlab sama hästi nagu „inimesed ja üliõpilased“. Soo puhul räägime turbaalast, kus turvast on üle 30 cm ja seda ladestub järjest juurde. See vastab inglise terminile *mire* ja selle alla mahub mitmesuguseid kooslusi. Mitte pole nii, et kui eestlane läheb sohu, siis vaid rappa ning sinnagi laudteele. Suur osa soid on meil teistsugused. Lisaks Viktor Masingule võib meenutada ka Alexander Milne'i, kes on oma Puhhi raamatus kirjutanud, et täitsa soo ja kole.

Soode hulka tuleb arvata ka soometsad, mida meil on peetud metsataimkonda kuuluvaks vist lihtsalt seetõttu, et metsatüpoloogia arenes varem välja kui muu taimkatte klassifitseerimine. Teistes Põhjamaades arvatakse soometsad ikka soode sekka. Soometsade taimestik on üsna samasugune nagu lagesoodes. Kui statistikas räägitakse Eesti turbaalade osakaalust protsentides, siis soometsad on soodena arvesse võetud.

Mida sellisel juhul tähendab sõna „märgala“? Ka neid alasid, kus turvas puudub?

„Märgala“ on tõesti kõige laiem mõiste, mis hõlmab ka turbakihita liigniiskeid alasid. Eestis oleme kõige

rohkem kasutanud Ramsari konventsioonist tulenevat määratlust, mille järgi on märgalad ka rannaroostikud, luhad, järved, madal meri kuue meetri sügavuseni, muidugi kõik sood ja ka need turbaalad, kus turvast enam juurde ei ladestu ning seetõttu pole tegemist sooga. Seega sood ei võrdu turbaaladega, sest turbaalade seas on ka rikutud, endised sood ning õhukese turbakihiga soostunud metsad ja niidud.

„Turbaala“ terminina tundub suhteliselt kummaline, aga see ongi uus mõiste, olnud kasutusel viimasel paarikümnel aastal. Teistes keeltes võib olla vastupidi: inglise keeles on *mire* uuem termin ja „turbaala“, *peatland*, rahvale märksa arusaadavam sõna.

Turbaalaid, mis sisaldavad ka rikutud soid, arvatakse olevat 22,3 protsenti Eesti pindalast.

Eestis on „raba“ praegu termin, mis tähendab kõrgsood. Eesti keele instituudi kohanimede kartoteegi järgi on varem rabadeks kutsutud hoopis siirdesoid: neil on turvas kohev nagu õlleraba. Tüüpilist mättaraba nimetati lihtsalt „sooks“, madalsookoosluste nimedeks olid „katk“ ja „padu“ jne. Aga teadustermiinid on eesti keeles välja kujunenud teist moodi.

Ilmselt pole mõtet terminite tähendust muutma hakata?

Kindlasti mitte, aga mõistete muutumist tuleb meeles pidada näiteks kohanimede uurimisel ja kunagis-

te leiuandmete kindlakstegemisel: muidu võib tänapäeva mõttes raba jäädagi otsima sealt, kus seda pole kunagi olnud.

Kas võime öelda ELFi inventuuride kokkuvõtteks, et Eesti on kümne tuhande soo maa?

Jaa, see suurusjärg on päris täpne; polegi sellele tähelepanu pööranud, et soid on viiekohalise arvu jagu (*naerab*). Siin tuleb arvestada sellega, et täppisinventuur, mida viimase kümne kuni viieteistkümne aasta jooksul oleme teinud (eelkõige 2009–2011), on hõlmanud vaid lage- ja puissoid ning soometsad on inventeeritud puudulikult.

Kui sa peaksid nüüd järgmisena küsima Eesti soode pindala, siis päris täpselt ei oska sellele keegi vastata. Soometsade kohta on andmeid küll metsaregistris, aga seal pole taksaatorid hinnanud ju turbakihhi kasvu. Kirjas

on näiteks kuivendatud lodu või kuivendatud siirdesoomets, aga kui paljud neist vastavad soode kriteeriumile, ei tea öelda. Kui lage- ja puissoid on meil viis kuni viis ja pool protsenti Eesti kogupindalast, siis soometsi tuleb ehk samas suurusjärgus juurde. Nii et laias laastus kümme protsenti Eestist on kaetud soodega.

Kas naabermaades on soid sama täpsusega inventeeritud nagu Eestis, kus andmebaasis peaksid olema kõik üle poole hektari suurusel lagedad soolad?

Kuulnud ma sellistest inventuuridest

Eerik Leibak on sündinud 2. veebruaril 1960 Tallinnas Nõmmel. Ta on töötanud Nigula looduskaitsealal, Sõrve linnujaamas ja viimastel kümnenditel peamiselt Eestimaa looduse fondis (ELF). Eesti linnustiku ja looduskaitse kõrval on ta tegelnud asustusloo, soome-ugri loodusnimede ja palju muuga. Juhtinud Eesti märgalade inventeerimist ja avaldanud asjaomased ülevaated trükis. Eesti linnunimetusete komisjoni sekretär. Pälvinud 1994 Eesti Vabariigi teaduspreemia linnuatlase eest (koos Olav Renno, Andres Kuresoo ja teistega) ning 1995 Eesti taassünni auhinna.

mõnes teises sooriigis pole. Kindlasti on teada kõik Madalmaade sood, sest seal neid suurt polegi enam. Aga Põhja-Euroopast ei ole nii täpsest inventuurist kuulda olnud. Eesti soode inventuuri trükist oleme jaganud ja selle vastu on huvi tuntud, ehk järgitakse.

Kümne tuhande soo hulgas on igasuguses seisus soid. Väärtuslikke ja heas seisus soid on kindlasti vähem. Seda küll. Teisalt on siiani säilinud lage- ja puissoode seisund suhteliselt hea, sest vähegi tugevama inimõju korral kasvaksid nad puudega kinni ja kuuluksid juba soometsade hulka.

Turbaalasad, mis sisaldavad ka rikutud soid, arvatakse olevat 22,3 protsenti Eesti pindalast. Seega üle poole turbaaladest ei vasta soo kriteeriumidele. Turbakaevandused hõlmavad rikutud soodest tagasihoidliku osa, aga nad paistavad silma ja jõuavad ka ajakirjandusse. Enamiku soode hävitaja on ikkagi maaparandus.

Rikutud turbaaladest oleks võimalik suur osa uuesti soodeks taastada, kui nende veerežiimi sobivaks muuta.

Jah, aga peab jääma realistiks. Elkõige peab parandama kaitsealuste turbaalade seisundit. Kui saaks kaitsealade olulisemad sood ja nende servaalad korda, oleks suur asi. Praktikas ilmselt sellega asi piirdubki.

Ilmselt saaks riigimetsa majandamise keskuse (RMK) juhtkond kollektiivse infarkti, kui praeguseks kraavidega tootlikuks muudetud tulundusmet-si tahetaks suuremas mahus taastada

Soid kaitsta on tunduvalt lihtsam ja odavam kui näiteks pärandkooslusi, mida peaks igal aastal või vähemalt mõne aasta tagant hooldama.

soodeks. Rikutud turbaaladest osa on poldrid, leidub kultuurniite ja põlde, neid tagasi pöörata on teoorias võimalik, aga see mäng ei vääri küün-laid. Heale kvaliteedile tagasi tuleks viia

kaitse- ja hoiualade sood, kus on sea-duslikult võimalik tagada sobilik kaitse-kord, et need tõesti ka soona säiliks.

Soode taastamine on kindlasti vajalik ja mõistlik tegevus. Tiit Kändler tegi mainumbri esees küll torke sipelgapessa, aga ilmselt pole sooteadlased sootaastamisest piisavalt rääkinud.

Kuklased on looduskaitse all ja nende pesade torkimine pole ilus. Võib jää-dagi vaidlema, kas sellised mõtted, nagu Tiit Kändler paar numbrit tagasi avaldas, sobivad Eesti Loodusesse või oleks võinud need avaldada mõnes kollasemas väljaandes. Aga soode taastamise üle võib ikka arutleda.

Kümme kuni viisteist aastat tagasi oleksin Eesti soode taastamise olu-lisuses ka ise kahelnud. Siis oli esma-tähtis tagada olemasolevate soode säilimine. Selles mõttes on olnud palju abi Euroopa liidu Natura 2000 programmist: nii mõnegi soo-elupaiga, näiteks rabade kaitse on Euroopas prioriteetne.

Praeguseks peaks enamiku suure väärtusega soode säilimine olema mingisugusel moel tagatud kaitse-või hoiualadel. Rahvusvahelise turba-liiduga ühinenud Eesti turbakaevan-dajad on võtnud seisukoha, et nad ka mujal looduslikus seisus soode kallale ei lähe. Sellel on küll väheseid eran-deid, praegu Pärnumaal just vaiel-dakse Vallema soo looduslikkuse tõl-gendamise üle. Siiski on asjad vastas-tikuste arutelude käigus lahenenud sageli hästi.

Pigem on tulnud rahustada Lääne-Euroopast tulevaid ajakirjanikke: kui-das teil on üldse selline asi nagu turba kaevandamine võimalik? Miks te ei ahelda end kaevandusvälja-de masinate külge? Siis tuleb selgitada, et kaevandamine

pole soode hävimise peamine põh-jus. Pigem tuleb mängu vastupidi-ne aspekt: rikutud turbaaladel turvas laguneb ja see on ilmne süsini-ku emiteerija. Kui arvestatakse juba

Foto: erakogu

lehmakookide osatähtsust Eesti süsini-kubilansis, siis rikutud turbaalade panus on tunduvalt suurem kui meie sõralistel.

Meil vist pole Eestis naljalt leida soostikku, mille servad pole kuu-vendatud? Muidu hakkab ju soo peale tungima ja matab kõik enda alla.

Kadunud Uno Valk ei jätnud kunagi hirmutamata, et soo peale tungib. Ja üks ta tungibki peale, aga väga aeg-laselt. Lääne-Siberis, kus pole olnud viimast jääaega, on arumaad säilinud vaid jõgede ääres ja mägedes. Suurem osa Handi- ja Mansimaast ongi soo, väga erinevad ja ilusad sood. Aga seal on rahvastiku tihedus muidugi mida-gi muud kui Eestis.

Millised sood on Eestis kõige looduslikumad, kus silm puhkab?

Selles mõttes on suurtest soostikest ilmselt parimas seisundis Soomaa Kuresoo, lihtsal põhjusel: ta on kolmest küljest ümbritsetud looduslike jõgedega. Väikseid labidakraave on seal küll kaevatud, aga servamäred on kenasti alles. Ainuke suurem rikutud laik oli kagunurgas, mis mõni aasta tagasi taastati. Tõsi küll, taastati natuke vähem, kui võinuks, ja seal on siiani probleeme tammide veepidamisega. Muraka soostik samuti palju alla ei jää.

Rusikareeglina on suurte soostike keskosad, rabad, hästi säilinud, kuid servaosad märed – kunagised uhked siirdesood või lodud – on suuremal

või vähemal määral kuivendamisega rikutud.

Sellela seoses tuleb mulle meelde, et mu kolmanda klassi lugemikus oli lugu „Soo“: kuidas keegi sohu kõhuni sisse kukkus ja uppuma hakkas. Sellist teksti praegusaja hoolekandehiskonnas algklassi lugemikku ilmselt ei pandaks, aga korralikke õõtsiksoid on meil ka üsna vähe alles jäänud. Piisab isegi eemale tehtud kuivenduskraavist, vee väljavool paraneb, õõtsiksood tahenevad, kamarduvad ja muutuvad rohu-siirdesooks, mõned kiirkorras isegi rabastuvad. Seetõttu on praegusel ajal hea raba peale minna, kuna servad on kuivendatud. Looduslikult on kõige märjemad ja raskemini läbitavad just soode servaosad. Kui sooinventuuri kok-

◀ Hea taimetundjana on ornitoloog Eerik Leibak osalenud ka Eesti uue taimeatlase välitöödel

kuvõtet tegime, siis ei tulnudki selle peale, et osa kõrgeid hinnanguid saanud rohu-siirdesoid olid varem ehk hoopis õõtsik-siirdesood.

Mainisid sohu vajumist. Kui sügavale ise oled vajunud?

Ega väga polegi, eks esimeste sooskäikudega tekivad kogemused, kuhu on mõtet astuda ja kust ringi minna. Linnuloenduste transektidel on küll olnud kohti, kus on tulnud neljakäpukil käia või saabast mudast välja sikutada.

Soo on imeline koht, kus inimene saab kõige enam jumalaga sarnaneda, käies mööda vett. Siiski on ka vesistes kohtades oma neli protsenti tahket ollust.

Kui soode kaitsest rääkida, siis suuremad on kaitse all; väiksemad on tihtipeale seetõttu kaitstud, et naabruses on suurem soo kaitse all. Kas soode kaitstes tuleks midagi muuta või tõhustada?

Soid kaitsta on tunduvalt lihtsam ja odavam kui näiteks pärandkooslusi, mida peaks igal aastal või vähemalt mõne aasta tagant hooldama. Soo või ka taastatud soo on jätkusuutlik kooslus. Ta võib küll areneda edasi soometsaks, eriti kui kliima soojenemine jätkub. Meeldib see meile või mitte, paljude meie rabade asemele kujunevad tasapisi rabametsakooslused, nagu praegu on näha rabade leviku lõunavööndis Poolas või Valgevenes.

Kaitse prioriteetide kohta arvan, et rabad ei ole Eestis enam esmatähtsad. Meil tuleb hoopis rohkem tähelepanu pöörata liigirikaste madalsoode, allikasood ja ennist mainitud õõtsik-siirdesood kaitsele ja osalt taastamisele. Seal on asi keerukam. Kui 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul oli maade defitsiit, kasutati paljusid madalsood heina- ja karjamaadena. Kui majandamise lakkamisele lisandub ka kuivenduse otsene või kaugmõju, kasvab neile mets, ja rohkem,

Peale märgalade on Eerik Leibak inventeerinud rohkesti rohumaid. Seal kohtub välitööline tihtipeale ka kariloomadega, koosluste tegelike majandajatega

kui seda algul oli.

Lagedate madalsookoosluste säilitamine ja taastamine on teema omaette. Kui rabade ja siirdesoode taastamist on sel sajandil Eestiski tehtud, siis madalsoid on meil taastanud põhiliselt kobras. Geniaalne insener küll, kuid koosluste väärtust ta ei arvesta. Vesirajatise ehitamises on kobras tugev ja ujutab kõik üle. Nii võib ka liigirikka sepsikakoosluse ainus säilinud ribake asendada vähem huvitava suurtarnastikuga – ja kui inimene oskamatult taastab, on sama oht. Taastamiskogemusi on natuke rootslastel, aga otsingud ja proovimised alles käivad.

Puudeta madalsoid tuleb samuti pidada pärandkooslusteks, mis vajavad samamoodi karjatamist ja niitmist kui niidud. Meenutame „Tõe ja õiguse“ esimest köidet, kus korduvalt on kirjeldatud lehma väljatõmbamist soost. Küllap leiaks praegugi loomapidajaid, kes oleksid nõus oma loomi madalsoodes karjatama, seda enam, et põllumajandus on nagunii suuresti toetuspõhine. Loomi ei pea muidugi ära uputama. Mõnel aastal, nagu tänavusel, on sood pigem kuivad kui vesised. Karjatada ei pruugi igal aastal, mõnel aastal poleks see vihmase suve tõttu ilmselt võimalik.

„Tõde ja õigust“ meenutades: looma vajumiseks sohu piisab ka mõne meetri laiusest soonikukohast. Arvan, et madalsoid pole siiski karjatamise ja niitmise abil mõtet vägisi lagedana hoida. Soodes karjatati ikkagi vaid paarisaja aasta jooksul, kui maa defitsiit oli suur. Pigem peaks pärandkooslusena majandamisel keskenduma soostunud niitudele, mille taimestik on madalsoode omaga väga sarnane, vaid turbakiht on õhem, kuni 30 cm. Soostunud niitude pindala on meil vähenenud tunduvalt rohkem kui madalsoode oma. Vähegi säilinud soostunud niite tuleb hoida: niita või karjatada. Neid ei tohi muidugi kraavitada.

Madalsoode puhul tuleb leppida, et nad kasvavad puistusse. Hõre puurinne pigem suurendab liigirikkust, sest kui ei kuivendata, ei kasva madal-soo väga tihedaks puistuks, küll aga lisandub soometsaliike.

Kui räägitakse sootaimede arvukuse vähenemisest, siis kahtlemata on sel tõepõhi all, sest soid on tunduvalt vähem kui näiteks 1950. aastatel. Vahepeal arvati, et näiteks madal kask ja õievähene tarn kipuvad meil kaduma. Aga põhjalikumate inventuuride käigus on ka neil uusi leiukohti hulgaliselt lisandunud. Soodesse on botaanikud viimastel aastakümnetel sattunud ilmselt vähem kui näiteks 1950. aastatel, kui soode uurimine oli eriliselt aktuaalne.

Peale selle peab arvestama soode inventeerimise aega: mais või oktoobris tehtud taimeloendid võivad jääda arusaadavatel põhjustel napiks. Mõned taimeliigid on aga selgelt muutunud haruldasemaks ja ohustatuks. Need on eelkõige õötsiksoode liigid, näiteks sale villpea ja turvastarn.

Üks soode inventuuri eesmärk on tõhustada soode kaitset: väärtuslikud ja seni kaitseta soolad tuleks kaitse alla võtta, samal ajal kui mõnda soopiirkonda ei peaks ehk kaitsma. Kui palju sellest on tegelikult rakendunud?

Ühe sammuna oleme uuendanud Natura-varialade nimekirja, seal on need sood, mida tuleks kindlasti kaitsa. See on kättesaadav ka EELISest. Kui soo ei moodusta kompleksi väärtuslike metsadega, piisab täielikult hoiuala staatusest. Sellega ei tekitata ka maaomanikule ülearuseid kitsendusi. Viimasel ajal on aga milligipärast võetud suund, et maismaal olevad hoiualad tuleb muuta maastiku- või looduskaitsealadeks. Mõnes kohas võib kaitsekorra karmistamine olla põhjendatud, aga ei saa ühe lauaga lüüa, et muudame nüüd kõik hoiualad kaitsealadeks. Soode puhul on põhiline maaparanduse ärahoidmine ja selleks piisab hoiuala staatusest.

Inventuuride käigus on välja tulnud tõesti ka soolasid, mille hoidmine Natura 2000 võrgustiku alana tundub praegu arusaamatuna. Kunagised otsused on tehtud tollaste teadmiste põhjal ning ei saa ka välistada soolukorra vahepealset kiiret halvendamist. Nii et mõnel puhul tuleks kaitsav objekt lihtsalt välja vahetada.

Mida öelda neile, kes tahavad oma kodusood kuivendamise eest kaitsta? Looduskaitse seisukohalt ei pruugi erilisi kaitseargumente leida, aga inimesed muretsevad näiteks kaevude kuivaksjäämise pärast.

Eesti uue maapõueseaduse vastuvõtmise järel on kavas seaduse alusel koostada nimekiri koos kaardiga neist turbaaladest, mis jääksid edaspidi võimalikeks turbakaevandusaladeks. Seda on kahel aastal arutatud, nimekirja suhtes on konsensus saavutatud ja see peaks valitsuse määruse kujul peagi kinnitatama. Ülejäänud sood peaksid siis turbakaevandamisest kõrvale jääma.

Suurem probleem on maaparandusega: kraave rekonstrueeritakse keskkonnamõjusid hindamata ning sellest saame sageli teada alles siis, kui vana kinnikasvanud kraav on juba meeter sügavamaks kaevatud ning vahepeal taastunud taimekooslus kahjustatud. Ilmselt ei muutu maaparandajate suhtumine enne, kui tuleb

Euroopa Liidu kohtus mõni kaasus, kus kraavitamine on naabrusemõjuga kahjustanud olulisi kaitsealuseid sookooslusi.

Välitöödel uusi kraave vaadates näivad need kohati olevat kaevatud vaid selleks, et soisest kohast lahti saada: kord peab majas olema ja märgala tundub korratusena. Umbes nagu muruniitmine, mida tehakse mõttetult suurtel pindadel. Hulleml veel: Euroopa ühtse põllumajanduspoliitika abil on võimalik saada maaparandustoetust. Soomaa ja Endla kaitsealade kraavitamiste mõnedki ehitajad on samad, kes samal aastal on tulundusmetsade või põlluservade kraave uuendanud. Aga võib-olla just tänu selliste meeste mitmeladsetele kogemustele on taastamisprojektid üldiselt õnnestunud.

.....
See, et meil on alles palju looduslikus seisus luhti ja soid, hoiab ära ka suuremad üleujutused.
.....

Kuidas suhtud jõesängide taastamisse?

Eestis pole vooluvete seisund nii hull kui enamikus Euroopas. Eriti just suuremad jõed on looduslikes sängides, näiteks Narva või Emajõgi. Seda ei anna võrrelda näiteks Saksamaaga, kus kuurvürstid on juba sajandeid tagasi muutnud jõelammid poldriteks ja ehitanud neile linnu. Kui nüüd tuleb ülemjooksul vähegi suurem sadu, uputab see kogu endise lammiala. Need uputused on Kesk-Euroopas paratamatud, inimene on need ise korraldanud.

See, et meil on alles palju looduslikus seisus luhti ja soid, hoiab ära ka suuremad üleujutused. Soomaa välis- tab Pärnu kevaduputused, seal võib üleujutus tulla vaid kõrge mereveega. Tartu üleujutusi hoiab ära või vähendab Alam-Pedja kaitseala. Võimalik, et uue lhaste silla mulde rajamise järel võib suurvesi nüüd linna vahel tulla kõrgem, aga eks see paistab kevadel.

Kokkuvõttes on meie jõed suuremas osas looduslikud ja sood alles, nii et kui ma oleksin kindlustusfirma, siis ma Regensburgi või Praha elanikelt nõuaksin märksa suuremat kindlustussummat kui Tartu Supilinna elanikelt.

Mida öelda maaomanikule, kellele kuulub soo, millega ta ei oska midagi peale hakata?

Oleneb, kust maaomanik saab oma tulu; suur osa maaomanikke ei saa oma maast ju nagunii otsest rahalist tulu, sissetulekud tulevad mujalt. Kuivendamisel on meil aga pikk traditsioon ja palju eeskujusid. Kui Peeter Hansen oleks oma talu kuivemasse piirkonda ostnud, ei kõneleks „Tõde ja õigus“ pidevast võitlusest sooga ja veetaseme alandamisest. Nii oleks ehk ka Jägala jõgi jäänud looduslikku sängi – see muudeti

Tammsaare mail
magistraalkraaviks alles nõukogude ajal just romaani ideaalidele viidates. Tegelikult tulevad seal kahtlevad ja resigneerunud

noodid sisse, aga nii kaugele lugemisega enamasti ei jõuta. Teatakse küll lauset: „Tee tööd ja näe vaeva, siis tuleb armastus“, aga unustatakse ära mõtte teine pool: „aga armastus ei tulnd, teda põle tänapäevani Vargamäel“.

Õnneks on viimasel ajal hakatud rohkem soode väärtusi mõistma. Sellest annavad kasvõi tunnistust huviliste rühmad Soomaal. Muide, rahvuspargi asutamise ajal pidas osa kohalikke elanikke looduskaitsete prognoosi, et seal hakkab käima ka palju välismaalasi, ulmejuhtuks. Praegu on külastajate geograafia arvatust laiemgi, näiteks Austraalia numbrimärgiga autot olen ma Euroopas seni näinud vaid Soomaal. Turism on samasugune majandusharu nagu põllumajandus või metsandus ning seal liiguvad summad pole sugugi väikesed. Ka üksiküritajana ei jää sellega vaesemaks kui väiketalu pidamisega. ■